

О. В. МЕЛЬНИЧЕНКО

Оксана Вікторівна Мельниченко, здобувач Київського університету права НАН України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖА У ПРОЕКТІ РЕГЛАМЕНТУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ ПРО ЮРИСДИКЦІЮ, ЗАСТОСОВУВАНЕ ПРАВО, ВИЗНАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ПОДРУЖЖА

Чи не найяскравішим наразі стає врегулювання майнових відносин між подружжям, особливо якщо воно перебуває під юрисдикцією різних країн і має у них та інших країнах майно. Це пов'язане не стільки з недоліками чинного законодавства, скільки із намаганням використати прогалини та «щілини» законодавств окремих країн, зловживати правом на таємницю про своє майно та його розташування, зокрема, банківською таємницею, з розміщенням майна у тих країнах, звідки, навіть у разі наявності рішення суду про поділ майна його практично отримати неможливо. Так порушуються права подружжя і не забезпечується презумпція рівності прав на майно.

Мета статті – визначити елементи правового режиму майна подружжя, що впроваджені Єврокомісією, запропоновані для міжнародного застосування колізійні прив'язки щодо правового режиму майна європейського та міжнародного подружжя, узгодженість даного колізійного регулювання правового режиму майна подружжя із тим, що встановлене в українському законодавстві.

Об'єктом є правове регулювання майнових відносин подружжя, а предметом – акти чинного законодавства, проект Регламенту ЄС та наукова доктрина.

Для висвітлення питання правового врегулювання правового режиму майна подружжя на загальноєвропейському рівні варто згадати хронологію подій правотворчості органів ЄС у регулюванні цих правовідносин. Так, 16 березня 2011 р. Європейська Комісія створює Проект Регламенту про юрисдикцію, застосовуване право, визнання та застосування рішень у справах правового режиму власності подружжя (СОМ 2011/0059 (CNS))¹ та Проект Регламенту тої ж тематики стосовно майнових наслідків зареєстрованих партнерств (СОМ 2011/0060 (CNS))². 21 вересня 2011 р. Європейський Комітет з економічних та соціальних питань, як консультативний орган ЄС, виносить позитивний Висновок³ (2011/С 376/16) по цих двох проектах. 30 листопада 2012 р. зареєстроване Подання⁴ № 16878/12 від Президента Ради Європейського Союзу на затвердження цих проектів Радою Європейського союзу.

Комуніке СОМ (2011) 0125 від 16 березня 2011 р. віднесено матеріальне сімейне право до виключної компетенції держав-членів. Головуюча комісії ЄС з сімейного права К. Боеле-Волкі підтвердила критичний погляд до вибору на користь уніфікації сімейного законодавства держав-членів⁵. Чи воно настільки різне і не можна його привести до єдності, чи ще не настав час для цього. Однозначно, що «Особливості майнових та особистих відносин між подружжям врешті і зумовлюють необхідність встановлення спеціального правового режиму їх майна та здійснення ними щодо цього майна правомочностей»⁶. Наголосимо – правового режиму саме майна.

Досліджені положення чинного законодавства та законопроекти ЄС, дозволяють нам встановити складові правового режиму майна подружжя (включаючи вказані виключення, які не відносяться до юрисдикції цього законодавства). До цього варто згадати співвідношення понять «майнові відносини подружжя» та «відносини власності подружжя». Поняття «майнові відносини подружжя» значно ширше за своїм змістом від поняття «відносини власності подружжя». Тобто, коло майнових відносин подружжя не обмежується відносинами їх власності. І тут же автори вказують: «Є певні підстави розглядати інститут права власності як комплексний правовий інститут, складовою частиною якого є норми сімейного права, що визначають особливості здійснення права власності подружжям на майно, що набувається ними в період шлюбу»⁷.

Ряд науковців майнові відносини подружжя групують та розглядають через інститут права власності, хоча як було вказано, майнові відносини подружжя виходять поза його межі. Щодо цього зазначено: «Право спільної сумісної власності подружжя займає центральне місце у системі майнових відносин між ними. Визначальним тут є принцип спільності нажитого у період шлюбу майна»⁸, – наголос ставиться на спільності майна, але спільні зобов'язання, які складають частину цього ж майна не відносяться до попередньо вказаної власності. У цьому полягає суперечність першого положення цитати другому, а саме – який же інститут займає центральне місце у системі майнових відносин подружжя? Інститут лише спільної власності? Інститут зобов'язального права та інститут речових прав поряд з інститутом спільної сумісної власності займають чільне місце у системі майнових відносин між подружжям, виходячи з принципу спільності нажитого у період шлюбу майна. Водночас окремі права подружжя, наприклад, на зайняття підприємництвом та обов'язки (відшкодувати завдану шкоду, сплатити за своїми особистими публічними зобов'язаннями) зумовлюють роздільність таких прав.

«Під правовим режимом майна подружжя (правовим статусом майна подружжя) необхідно розуміти правовий режим і того майна, що належить їм за іншими титульними правами, наприклад, за зобов'язальними правовідносинами»⁹. Тому поняття правовий режим майна подружжя включатиме в себе більш широке коло складових, ніж поняття правового режиму власності подружжя. У СК України¹⁰ положення побудовані на пріоритеті правового режиму власності подружжя. Так, як законодавство України не дає переліку майнових прав, невідомо чи є спадкові, наприклад, права майновими. Можна констатувати, що законодавство України не встановлює повного переліку об'єктів правового режиму майна подружжя, на відміну від законодавчого проєкту ЄС. У 2014 р. у своїй докторській дисертації С. І. Шимон сформулювала поняття майнового права, класифікувала майнові права та аргументувала виокремлення трьох категорій майнових об'єктів цивільних правовідносин¹¹. Ці положення важливі для розпізнання складових правового режиму майна подружжя.

У науковій доктрині О. С. Олійник¹² проаналізувала сутнісні особливості та відмінності правових режимів майна подружжя в окремих країнах романо-германської та англо-американської правових сімей, І. В. Жилінкова¹³ розкрила суть правового режиму майна членів сім'ї. Вона зазначила, що поряд із тим, що правовий режим майна членів сім'ї є типовим режимом приватного права, він має свої особливості. Як вже зазначалось, у поняття правового режиму майна українські науковці включають: встановлені правовими нормами структуру цього майна, порядок його формування та використання, придбання та вибуття, звернення на нього стягнення кредиторів¹⁴; ті форми прав на майно, які забезпечують діяльність суб'єктів цивільних прав і виділяють форми правового режиму: право власності і обмежені права на чуже майно¹⁵.

Натомість, вищевказаний проєкт регламенту встановив вичерпний перелік складових правового режиму майна подружжя, одним з яких є спадкові права подружжя, що пережив іншого. Стаття 2 визначила, що правовий режим майна подружжя – звід норм права стосовно майнових відносин подружжя між подружжям і стосовно третіх осіб. Сфера дії регламенту поширюється на всі цивільні справи стосовно правового режиму майна подружжя, управління подружнім майном і ліквідацію режиму, зокрема, внаслідок розлучення чи смерті одного з подружжя.

До елементів правового режиму майна подружжя можна віднести ті сфери матеріального права, які включені у юрисдикцію проєкту регламенту та ті, які, як елементи правового режиму майна подружжя, виключені з юрисдикції цього проєкту, а саме: управління шлюбним майном та ліквідація режиму (ст. 2); (виключено з юрисдикції) дієздатність подружжя, обов'язки по утриманню, подарунки між подружжям, спадкові права пережившого з подружжя, компанії, засновані подружжям, природа речових прав стосовно майна і встановлення таких прав, наявність, дійсність та визнання шлюбу, реєстрування прав на рухоме та нерухоме майно, право подружжя, після розлучення, передавати, встановлювати права на пенсію за віком чи за станом здоров'я, набутої за шлюбу (ст. 1 (3)); розподіл майна подружжя на різні категорії – до та після шлюбу, перехід майна з однієї категорії до іншої, зобов'язання за борги іншого з подружжя (у разі необхідності), подружні права розпорядження протягом шлюбу, припинення режиму майна подружжя і поділ майна подружжя на випадок розірвання шлюбу, вплив режиму майна подружжя на правовідносини між одним з подружжя та третьою особою, матеріальна чинність угоди про майно подружжя (ст. 15 (1)).

Як бачимо, перехід майна з однієї категорії до іншої, зобов'язання за борги іншого з подружжя, припинення та ліквідація режиму майна подружжя і поділ майна подружжя на випадок розірвання шлюбу, у частині правового режиму майна подружжя, врешті решт, законодавчо може бути врегульовано на загальноєвропейському рівні Регламентом ЄС. Так як акт є основою міждержавного правового регулювання сфери приватного права, що охоплює майнові відносини за участю подружжя з ЄС, то носить відсильний характер та містить колізійні прив'язки. Зокрема, у компетенцію ЄС входить лише прийняття мір в сфері приватного міжнародного права, так як гармонізація та уніфікація матеріального сімейного права знаходиться поза його компетенцією¹⁶.

Стаття 5 проєкту регламенту встановлює підсудність справ (залежно від відповідних предметів позову): 1. а) за спільним місцем постійного проживання подружжя, а у випадку відсутності такого, б) за останнім спільним місцем постійного проживання подружжя, якщо один з них досі проживає там, а у випадку відсутності такого, с) за місцем постійного проживання відповідача, а у випадку відсутності такого, d) за громадянством обох з подружжя або, у справі Сполученого Королівства та Північної Ірландії, за їхнім спільним місцем проживання. Стаття 6 передбачає, що якщо справа не підлягає під юрисдикцію жодного з вказаних судів, то компетентним судом повинен бути той суд держави-члена, на території юрисдикції якого розташоване майно чи об'єкти майнових прав одного або обох з подружжя, але в цьому випадку вказаний суд має юрисдикцію лише над цим майном чи об'єкти майнових прав.

Статтею 7 встановлено, що якщо справа, у жодному з вказаних випадків, не підлягає під юрисдикцію судів держав-членів, то, суд держави-члена, у виключних випадках, якщо справа має тісний зв'язок з тією державою-членом, може винести рішення, якщо судовий розгляд був би неможливим або не може бути проведений в третій державі.

Нарешті ст. 16 встановлює загальні правила застосовуваного права. Подружжя або майбутнє подружжя може вибирати застосовуване право: а) держави спільного постійного проживання подружжя, або б) держави спільного постійного проживання одного з подружжя на час вибору застосовуваного права, с) держави, громадянином якої є один з подружжя на час вибору застосовуваного права. Таким чином, до правового режиму майна подружжя застосовуються колізійні прив'язки. У межах колізійної норми подружжя в праві обирати застосовуване право за законом *Lex domicilii* місця проживання або *Lex nationalis (patriae)* національним законом.

Як правило, кожна колізійна прив'язка має своє типове застосування. Наприклад, прив'язка *Lex loci actus* застосовується до укладання цивільно-правових актів, а *Lex loci contractus* – для врегулювання договірних відносин, *Lex personalis* – для встановлення правосуб'єктності фізичної особи. «У сфері права власності загально-визнаним «об'єктивним» колізійним правилом, що побудоване на принципі найбільш тісного зв'язку, є застосування «закону місцезнаходження речі» (*lex rei sitae* або *lex situs*)»¹⁷. Б. Е. Нольде пояснював причину застосування принципу тим, що цей принцип має «досить тверду правову підставу: порядок речових правовідносин в кожній країні настільки тісно пов'язаний з її суспільним та державним порядком, що порядкування у сфері цих відносин іноземного закону, звичайно, є недоречним»¹⁸. Оскільки правовий режим майна подружжя не обмежується інститутом речових прав, включає широкий спектр правовідносин, яким притаманне застосування відповідно різних колізійних норм, то, не дивлячись на об'єкт правового режиму майна подружжя, критерієм застосування колізійних прив'язок у всьому ЄС виступає місцезнаходження суб'єктів та їх громадянство.

У випадку правового режиму майна подружжя, речові права складають лише частину об'єкту правового регулювання та тісно пов'язані з особою, а точніше, правовим статусом подружжя. За такого способу організації правовідносин колізійна прив'язка *Lex lex situs* не виступає пріоритетною для права, застосованого до правового режиму майна подружжя. Загальна колізійна норма проекту регламенту ЄС стосовно правового режиму майна подружжя містить дві альтернативні прив'язки на їхній вибір на відміну від українського законодавства.

Стаття 61 Закону України «Про міжнародне приватне право»¹⁹ солідарна з проектом регламенту у фразі: «Подружжя може обрати для регулювання майнових наслідків шлюбу право особистого закону», – який передбачає прив'язку *Lex domicilii* чи *Lex nationalis*. Закон України «Про міжнародне приватне право» пропонує на вибір подружжя застосування третьої традиційної колізійної прив'язки *Lex lex situs* стосовно нерухомого майна, в той час як Проект такої опції не містить. Так, можна констатувати, що положення колізійних норм України та ЄС щодо застосовуваного до правового режиму майна подружжя права мають розходження. Попри це, основним сучасним методом правового регулювання майна міжнародного подружжя в Україні та ЄС є застосування класичних колізійних прив'язок на вибір подружжя – *Lex domicilii*, *Lex nationalis*.

Пункт 2 ст. 4 Закону України «Про міжнародне приватне право» за неможливості встановлення застосованого права, відсилає до права, яке має найбільш тісний зв'язок з приватноправовими відносинами. Зазначається, що «До кола правопорядків, які мають тісний зв'язок з міжнародними сімейними відносинами, слід включити: право країни місця укладення шлюбу; право країни, що є особистим законом суб'єктів сімейних відносин (у самих різних конфігураціях); право країни, місця знаходження майна; право країни, яке обрали сторони»²⁰. Тобто, за всіма нормами міжнародного приватного права України та наукової доктрини можна застосовувати щодо вказаного правопорядку право країни місцезнаходження майна.

Як вказується: «Саме права та обов'язки подружжя слід розуміти як правові наслідки шлюбу»²¹. Сфера дії ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право» – «Правові наслідки шлюбу» – покриває і сферу дії ст. 61, що конкретизує «регулювання майнових наслідків шлюбу». Можна припустити, що стосовно них ст. 61 виступає спеціальною щодо ст. 60 та в результаті цього співвідношення слід застосовувати останню саме стосовно майнових відносин подружжя, у тому числі майнових прав та обов'язків подружжя, поділу майна подружжя.

Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ № 24-754/0/4-13 від 16.05.2013²² «Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом», п. 11, підтверджує, що вирішення питання про поділ майна подружжя з іноземним елементом здійснюється відповідно до ч. 1 ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право». Він чітко встановлює, що українське законодавство визнає особистим законом колізійну прив'язку *Lex nationalis*, за якою спільним особистим законом подружжя, які є громадянами України, незалежно від місця їхнього постійного проживання є право України, а тому розірвання шлюбу між ними здійснюється за законодавством України.

Виходячи з вищевказаного, можна констатувати, що законодавство України не встановлює повного переліку об'єктів правового режиму майна подружжя, на відміну від законодавчого проекту ЄС. Так як, правовий режим майна подружжя не обмежується інститутом речових прав, включає широкий спектр правовідносин, яким притаманне застосування відповідно різних колізійних норм, то критерієм застосування колізійних прив'язок у ЄС виступає місцезнаходження суб'єктів та їх громадянство. Основним сучасним методом правового регулювання майна міжнародного подружжя в Україні та ЄС є застосування класичних колізійних прив'язок на вибір подружжя – *Lex domicilii*, *Lex nationalis*, а за Законом України «Про міжнародне приватне право», також, допускається застосування прив'язки *Lex lex situs*.

¹ Council of the European Union, Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes (sixth revised text of the regulation) of the 28 June 2013, 11699/13 JUSTCIV 154.

² Council of the European Union, Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement of decisions regarding the property consequences of registered partnerships of the 21 August 2011, COM 2011/0060 (CNS).

³ Opinion of the European Economic and Social Committee on the Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes of the 21 of September 2011, 2011/C 376/16.

⁴ Note of the Presidency of the Council on the Proposals 2011/0059 (CNS) and 2011/0060 (CNS) of the 30 November 2012, № 16878/12.

⁵ *Boele-Woelki K. Perspectives for the unification and harmonization of family law in Europe* (Intersentia, Antwerp/Cambridge, 2003), p. 195.

- ⁶ Баранова Л. М. Сімейне право: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Жилінкова [та ін.]; ред.: В. І. Борисова, І. В. Жилінкова; Нац. Ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». 4-те вид., переробл. і доповн. – Х.: Право, 2012. – С. 72.
- ⁷ Там само. – С. 67.
- ⁸ Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / В. Боброва, О. В. Дзери, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 864 с. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/686/79/>
- ⁹ Баранова Л. М. Вказана праця. – С. 69.
- ¹⁰ Сімейний кодекс України. Верховна Рада України від 10.01.2002 № 2947-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
- ¹¹ Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03 / Світлана Іванівна Шимон; НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 40 с.
- ¹² Олійник О. С. Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. С. Олійник; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2009. – 20 с.
- ¹³ Жилінкова І. В. Договори в сфері реалізації майнових прав на музичний твір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Олена Вячеславівна Жилінкова; НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 20 с.
- ¹⁴ Право власності в Україні / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.
- ¹⁵ Винник О. Имущественная самостоятельность как необходимое условие для осуществления предпринимательской деятельности // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 30. – С. 3–6.
- ¹⁶ Tomasi L., C. Ricci and S. Bariatti. 'Characterization in family matters for purposes of European private international law', in J. Meeusen et al. (eds.), International family law for the European Union (Intersentia, Antwerp/Cambridge, 2007), p. 341.
- ¹⁷ Виговський О. І. Концептуальні засади вирішення колізій у сфері міжнародного речового права / О. І. Виговський // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 5. – С. 67.
- ¹⁸ Нольде Б. Е. Очерк международного частного права // Лист Ф. Международное право в систематическом изложении / Пер. с пятого нем. издания под ред. проф. В. Э. Грабаря, с коммент. Б. Э. Нольде, 2-е изд. – Юрьев, Тип. К. Маггисена, 1909. – С. 500.
- ¹⁹ Закон України «Про міжнародне приватне право», Верховна Рада України; від 23.06.2005 № 2709-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/pro%20міжнародне%20приватне%20право>
- ²⁰ Калакура В. Принципи колізійного регулювання в міжнародному сімейному праві / В. Калакура // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2009. – Вип. 80. – С. 40.
- ²¹ Там само. – С. 41.
- ²² Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ № 24-754/0/4-13 від 16.05.2013 «Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом». – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13>

Резюме

Мельниченко О. В. Правове регулювання режиму власності подружжя у проекті Регламенту Європейської комісії про юрисдикцію, застосовуване право, визнання та застосування рішень у справах щодо правового режиму майна подружжя.

У статті йдеться про спроби Європейської комісії узгодити сімейне право Європейського Союзу в частині врегулювання майнових відносин подружжя. З цією метою Комісією розроблені колізійні прив'язки для встановлення застосовуваного права, встановлена компетенція судів для вирішення міжнародних спорів з відповідної тематики та правила застосування судових рішень. Проект є цінним тим, що дозволяє чітко встановити елементи правового режиму майна подружжя. Виявленим недоліком (з огляду на перспективу його впровадження) є те, що положення колізійних норм України та ЄС щодо застосовуваного до правового режиму майна подружжя права мають розходження.

Ключові слова: Європейський Союз, майно подружжя, колізійні норми, міжнародний спір.

Резюме

Мельниченко О. В. Правовое регулирование режима собственности супругов в проекте Регламента Европейской комиссии о юрисдикции, применении права, признании и применении решений в делах касательно правового режима имущества супругов.

В статье идет речь о попытках Европейской Комиссии согласовать семейное право Европейского Союза в части урегулирования имущественных отношений супругов. С этой целью Комиссией разработаны коллизионные привязки для установления применяемого права, установлена компетенция судов для решения международных споров с соответственной тематикой и правила применения судебных решений. Проект ценный тем, что разрешает четко установить элементы правового режима имущества супругов. Вывявленным недостатком (с учетом перспективы его внедрения) есть то, что положения коллизионных норм Украины и ЕС относительно применяемого к правовому режиму имущества супругов права имеют разногласия.

Ключевые слова: Европейский Союз, имущество супругов, коллизионные нормы, международный спор.

Summary

Melnychenko O. Legal regulation of matrimonial property in Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes.

The article deals with the efforts of the European Commission to adjust family law of European Union in the part of regulation of matrimonial property relations. For this aim the commission has worked out conflict rules for the establishment of applicable law and rules of judicial decisions' implementation; the competition of courts is established for the resolution of international disputes on relevant topics. The proposal is valuable because it allows to determine the elements of matrimonial property regime. The disadvantage is that the provisions of the conflict rules of Ukraine and EU have disagreements.

Key words: the European Union, matrimonial property, conflict rules, international dispute.

Отримано 17.10.2014